

Bernat Metge El somni

Versió
d'Alba Dedeu
Tast de Clàssics

Bernat Metge

EL SOMNI

EDITORIAL BARCINO, S.A.

Barcelona

Versió d'Alba Dedeu

Tast de Clàssics

TAST DE CLÀSSICS, 3

Primera edició: febrer 2012

© de l'adaptació i la introducció,

Alba Dedeu i Surribas, 2012

Reservats tots els drets d'aquesta edició:

EDITORIAL BARCINO, S. A.

Acàcies, 15. 08027 Barcelona

www.editorialbarcino.cat

Edició núm. 818

ISBN: 978-84-7226-775-6

Disseny: LAMANERA, S. C. P.

Imprès per TREBALLS GRÀFICS, S. A.

Santander, 74. 08020 Barcelona

Conversión Digital: O.B. Pressgraf, S.L.

Roger de Llúria, 24

08812 Sant Pere de Ribes

INTRODUCCIÓ

Bernat Metge va néixer a Barcelona pels volts de l'any 1348. El fet de ser fill d'un apotecari feia preveure un destí molt diferent d'aquell que acabaria tenint el futur secretari reial: la mort del seu pare (1359) i el casament de la seva mare amb Ferrer Saiol (1364), protonotari de la reina Elionor de Sicília, tercera esposa de Pere III el Cerimoniós, van capgirar totalment la seva fortuna, i de la mà del seu padastre va entrar a la Cancelleria Reial, primer com a subordinat seu (1371) i, després de la mort de la reina (1375), com a escrivà del príncep i futur rei Joan I.

Per poder exercir la seva professió, Metge va haver de rebre una educació exigent i molt completa. Els funcionaris de la Cancelleria Reial no tan sols necessitaven coneixements de català, aragonès i llatí, sinó també un bon domini de la retòrica, el dret canònic i civil, etc. A més a més, havien de conèixer les innovacions culturals del moment, i la influència de França i, sobretot, d'Itàlia, on començaven a florir els primers escriptors humanistes, va ser especialment notable a la Corona d'Aragó i la seva Cancelleria.

La carrera de funcionari de Bernat Metge va estar marcada per múltiples acusacions de malversació i corrupció. Abans que s'iniciés el regnat de Joan I (1387), Metge i altres servidors del príncep ja van ser acusats de mala gestió econòmica i d'altres càrrecs que amb el pas dels anys s'anirien agreujant. El futur rei, amb qui Metge devia tenir una relació propera —eren si fa no fa de la mateixa edat i compartien aficions artístiques i literàries—, sempre va afavorir el seu servidor, defensant-lo i oferint-li remuneracions molt generoses. Durant aquest període de joventut Metge va escriure el *Llibre de Fortuna i Prudència* (1381), en el qual s'explica com el personatge Bernat, afligit per les acusacions que se li imputen, es troba embarcat en un viatge fantàstic fins a l'illa de Fortuna; la discussió que hi

mantindrà amb els personatges al·legòrics de Fortuna i Prudència servirà per consolar-lo amb la idea de la providència divina. Probablement, l'obra en vers *Sermó* i també l'*Ovidi enamorat* —traducció del poema *De vetula*, que llavors s'atribuïa a Ovidi— són d'aquest mateix període.

L'any 1388 Metge es va veure implicat en un primer procés contra els servidors del rei Joan, però va aconseguir evitar la condemna i conservar el càrrec. Potser data d'aquesta època la seva *Història de Valter i Griselda*, una traducció del darrer conte del *Decameró* de Boccaccio feta a partir de la versió llatina de Petrarca. Aquestes dues figures del primer humanisme italià, Petrarca i Boccaccio, exerciran una influència decisiva sobre *El somni*.

L'any 1390 Metge rep un càrrec de la màxima confiança com és el de secretari reial. El 1395 el rei l'envia en missió diplomàtica a la seu pontifícia d'Avinyó, on feia poc que l'aragonès Pero Martines de Luna (Benet XIII) havia succeït a Climent VII, rival del papa de Roma, Urbà VI. A Avinyó, Metge hi va tenir la possibilitat de fer noves lectures, i potser hi va conèixer el *Secretum* de Petrarca, que el va inspirar a escriure l'*Apologia* —només se'n conserva un fragment inicial molt curt— i *El somni*.

Després de la mort inesperada de Joan I, el maig de 1396, la sort es gira contra Bernat Metge. Les acusacions de malversació i corrupció, que mai no havien cessat, ara es multipliquen, i finalment s'obre un procés contra ell i altres consellers del rei. A banda dels càrrecs habituals, ara també els culpen de negligència per la mort del rei. Malgrat tot, el desembre de 1398 el successor del rei Joan, el seu germà Martí, absoldrà tots els acusats. És en aquestes circumstàncies que Metge escriu *El somni*, i pot ser que sigui abans d'aquesta obra que escriu també un poema jocós titulat *Medicina apropiada a tot mal*. Més tard arribarien la confiança del nou rei i la rehabilitació com a escrivà (1402) i secretari reial (1405), gràcies a les quals Metge tornaria a gaudir dels seus privilegis d'abans. A partir de la mort del monarca (1410), va deixar d'exercir el seu càrrec, i durant els seus últims anys va continuar

vivint a Barcelona, on va morir el mes de juny de 1413. No sabem en quina època va escriure una altra obra, titulada *Lucidari*, que avui no conservem.

El somni s'estructura en quatre parts o llibres que narren el somni-visió del personatge Bernat i la seva conversa amb els tres personatges que se li apareixen. Aquest protagonista malaurat que rep un missatge consolador del més enllà a través d'un somni visionari s'emmiralla en el Boeci de la *Consolació de la Filosofia*, però Metge també imita altres models com el *Somni d'Escipiò* de Ciceró i, sobretot, el *Secretum* de Petrarca i el *Corbaccio* de Boccaccio.

L'aparició del difunt Joan I amb els seus dos acompanyants, els personatges mitològics Orfeu i Tirèsies, aporta a Bernat tot de notícies tranquil·litzadores: el rei li assegura que el seu empresonament té com a única finalitat demostrar que és innocent de tots els càrrecs que se li imputen i que, si ha de passar per aquesta penitència, és per haver sostingut idees materialistes i "epicúries". A l'Edat Mitjana era titllat d'epicuri aquell qui, negant la immortalitat de l'ànima, abraçava els plaers materials i carnals com el bé suprem de l'existència. Els tres personatges del més enllà, cadascun des d'un àmbit diferent, li presentaran un seguit d'arguments destinats a apartar-lo d'aquestes opinions herètiques: heus aquí el fil que, malgrat la temàtica i el to tan dispars dels quatre llibres de l'obra, la cohesiona i li dóna sentit.

El llibre primer situa el personatge de Bernat a la cambra que havia ocupat durant una suposada estada a la presó. Pres d'una brusca somnolència, Bernat s'adorm i comença a somiar. Apareixen llavors els tres personatges esmentats. El primer de parlar és l'esperit del rei Joan, mort fa poc de manera sobtada, amb qui Bernat, perplex i incrèdul, discuteix llargament sobre la immortalitat de l'ànima: ell fa el paper de l'escèptic; el rei, el del savi que, per designi diví, s'encarrega de mostrar-li el seu error

amb tot d'arguments racionals i d'autoritat manllevats de les obres de teòlegs i filòsofs prestigiosos, entre els quals destaca Ciceró.

En el llibre segon continua la conversa amb Joan I, però ara la discussió se centra en els motius i les conseqüències de la seva mort recent i sobtada, que el rei justifica com un recurs de la providència per fer resplendir la innocència dels seus consellers. També explica que ara es troba al purgatori per algunes culpes venials —Orfeu i Tirèsies mortifiquen la seva afició excessiva a la música i a la futurologia—, i que hi restarà, com tots els altres reis catòlics, fins que no es resolgui el Cisma de l'Església (1378-1417).

El llibre tercer és el torn de paraula d'Orfeu i, més tard, de Tirèsies. Orfeu, un músic capaç d'encisar fins i tot les pedres amb el seu cant i el so de la seva lira, explica a Bernat que ha baixat dues vegades a l'infern: la primera per recuperar la seva esposa Eurídice, i la segona i definitiva després de morir a mans d'unes dones colèriques i venjatives. Tirèsies aprofita la narració de la mort d'Orfeu per intervenir en la conversa. Després d'explicar com va ser dona durant set anys i com, més tard, Júpiter li concedí el do de la divinació, en compensació de la vista de què Juno l'havia privat, Tirèsies reprèn Bernat per complaure's en l'amor de la seva estimada; i, per demostrar-li que les dones en general, i la seva estimada en particular, són éssers malvats i egoistes, comença una diatriba misògina molt florida, per a la qual Bernat Metge es basa sobretot en el *Corbaccio* de Boccaccio.

Bernat dedica tot el llibre quart a defensar les dones practicant dues tàctiques. Primer fa la lloança d'un reguitzell de dones cèlebres, incloent-hi una galeria de reines del casal d'Aragó que culmina amb l'elogi de Maria de Luna, muller de Martí l'Humà. Curiosament, Metge torna a prendre Boccaccio de model, però ara es fixa en un text molt més amable amb les dones: el *De mulieribus claris*. La segona tàctica consisteix a repassar una per una les faltes que Tirèsies ha atribuït a les dones i a demostrar que els homes cometem totes aquelles faltes tant o més que elles.

Tanmateix, Bernat no aconsegueix convèncer Tirèsies, i Tirèsies, al seu torn, tampoc no aconsegueix que Bernat accepti la maldat de les dones. La solució que se li proposa, ara que ha abandonat les seves conviccions herètiques, és dedicar-se a cultivar els seus coneixements, servir Déu i deixar constància, perquè serveixi d'exemple a altres pecadors, d'aquest somni que l'ha apartat dels seus errors i de la condemna eterna.

Quan s'emprèn la tasca de fer una versió moderna d'una obra com aquesta és inevitable plantejar-se algunes preguntes, com ara quin interès pot tenir *El somni* actualment i quina mena d'empatia poden sentir els lectors i les lectores d'avui amb un escriptor que va néixer en el temps de la Pesta Negra i va viure les turbulències polítiques i socials de la baixa Edat Mitjana.

Per a molts, *El somni* potser no és més que un record tèrbol de l'època escolar; per a uns altres, una obra que només té interès per als experts i els estudiosos d'aquella època. Però aquesta opinió és insostenible després d'una lectura atenta —i aviat realment entretinguda i, en certs passatges, francament hilarant— de l'obra mestra de Bernat Metge.

L'estil impecable i l'amenitat de Metge convencen de seguida, fins i tot quan els temes de què tracta han quedat reduïts a l'anècdota històrica. Si bé per a la majoria de nosaltres que l'esperit sigui immortal o no és un dilema menor, i la «barreja de persuasió i de fe» amb què el rei Joan defensa la immortalitat de l'ànima no ens inquieta gaire, la conversa de Bernat i l'esperit del rei sobre aquesta qüestió és un exercici de retòrica molt interessant i una mostra de la gran astúcia de l'autor: per una banda, el personatge de Bernat es mostra alternativament innocent i descregut per donar pas a tots els arguments que el rei li exposa amb una gran paciència, alhora que l'escriptor exhibeix els seus coneixements sobre filòsofs antics i teòlegs cristians. I encara que Bernat, després de molts dubtes i retrocessos, acaba reconeixent que l'ànima humana és efectivament immortal, la seva

conversió és tan ràpida i sobtada que no podem evitar de sospitar que la nova fe de Metge és superficial i acceptada per conveniència.

Més endavant, la descripció que Orfeu ofereix de l'infern i dels turments terribles que hi pateixen els condemnats compon un quadre esfereïdor que arrossega els lectors, testimonis atemorits, d'una cambra de càstig a l'altra, d'un dimoni malvat a un altre de més maligne encara, tots ells torturadors implacables i amb una imaginació realment pèrfida.

I qui podria dir que només els experts i els estudiosos es divertiran amb els atacs de Tirèsies contra les dones, o amb la crítica —molt menys verinosa que la primera, tot s'ha de dir, però igual de còmica— de Bernat als homes? És cert que actualment —però potser es podria dir el mateix de l'època de Metge— és difícil que una dona es pugui veure retratada en moltes de les crítiques de Tirèsies, o un home en les de Bernat, perquè tant l'un com l'altre prenen com a model de les seves invectives la dona i l'home de les classes privilegiades; però és indubtable que tots els lectors d'ara, siguin homes o dones, no podran evitar de somriure davant la comicitat, la mala intenció i les tergiversacions interessades d'aquests atacs.

El somni és una obra complexa i singular, capaç d'eleva-se fins a les idees filosòfiques més transcendents, però també de mirar-se de prop i amb un gran sentit de l'humor els aspectes més prosaics de la vida quotidiana. I si bé és lícit dubtar que Bernat Metge fos innocent de totes les culpes de què poguessin acusar-lo els seus «perseguidors i els envejosos», sí que li hem de concedir, sense cap mena de dubte, que *El somni* conserva, sis segles després, tota la capacitat de sorprendre'ns i de divertir-nos.

Com a base per a la traducció he adoptat l'edició crítica de Stefano M. Cingolani (Barcelona, Barcino, 2006), però també he consultat l'edició comentada de Lola Badia (Barcelona, Quaderns Crema, 1999) i la traducció italiana corresponent (Torí, Edizioni dell'Orso, 2004). En la meua versió he

intentat ser tan fidel com he pogut a l'estil i a les paraules originals de l'autor, refent només aquelles frases que podien resultar massa complexes per al lector d'ara. En algun cas, si no he pogut trobar un equivalent precís per al vocabulari de l'època he seguit el mateix criteri conservador. Per exemple, he mantingut «orpiment», un compost a base d'arsènic que es feia servir en cosmètica. Les definicions d'aquest mot i d'algun altre que he conservat es poden consultar a la majoria de diccionaris actuals de la llengua catalana. En els pocs casos en què he cregut necessari aclarir o matisar algun terme o fragment que podia resultar difícil d'interpretar per al lector actual, he fet un breu incís explicatiu en el text. Així, per exemple, he afegit que el ruibarbre és una planta medicinal.

Quan hi havia risc de confusió entre diferents personatges, per exemple, entre els dos Escipions, l'Africà Major i el Menor, he introduït el nom complet del personatge en qüestió. També he optat per designar sempre els personatges històrics amb el nom amb què són més coneguts avui («Ciceró» en comptes de *Tul·li*), i he substituït *francesos* per «gals» o *toscans* per «etruscos» quan el context històric ho aconsellava. Per evitar confusions, quan convenia també he canviat el terme *gentils* per «pagans». D'acord amb les edicions modernes de la Bíblia, m'he referit al *Primer* i al *Segon llibre de Samuel*, i al *Primer* i al *Segon llibre dels Reis*, allí on Metge es refereix als quatre llibres dels *Reis*. En el cas d'alguns personatges històrics també he introduït alguna dada per facilitar-ne la identificació. Per exemple, quan Bernat, en la seva lloança de les dones, parla de «la reina de Pedralbes», he introduït el seu nom a continuació. En algun cas no ha estat possible donar totes les dades necessàries en un incís breu, i llavors he respectat l'original. És el cas d'Elionor de Prades, esposa de Pere de Lusignan, rei de Xipre, assassinat l'any 1369. Metge ens diu que Elionor «s'exposà a un gran perill per defensar el seu honor i per venjar la mort del rei», cosa que féu ordenant que matessin el seu cunyat, Joan d'Antioquia, per l'assassinat del rei.